

ri kervansaraylarının geleneğini yaşatan erken Osmanlı hanları arasında yer alır. Siyah ve beyaz taşların düzenli biçimde kullanıldığı hafif dışa taşkın giriş kapısı ve sokağa açık bir sıra dükkânı ile tipik bir Osmanlı şehir hanı görünümünde olan yapının açık avlulu bölümü iki katlıdır ve üst kattaki her odanın dışa açılan pencereleri vardır. Düzenli kesme taştan yapılmış iki katlı revaklardan alttakilerin arkasında dükkânlar, üsttekilerin arkasında ise ocaklı ve pencerelessiz odalar yer almaktadır. Giriş koridorunun avluya bakan cephesi geometrik küfi yazı ile bezenmiştir. Açık avlulu iki katlı bölümden tek katlı kapalı ahır bölümüne geçiş Selçuklu hanlarının aksine belirsizdir ve revak arkasındaki bir dükkândan sağlanmıştır. Han odalarının her cepheye açılan pencerelerine karşılık ahır bölümünde bir sıra küçük pencere ile loş bir iç mekân meydana getirilmiştir. Binada yapı malzemesi olarak siyah ve beyaz kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 38; Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır 1937, s. 122; U. Eti, *Diyarbakır*, Diyarbakır 1937, s. 67; Gabriel, *Voyages*, s. 202-203; Şevket Baysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul 1963, s. 144-145; Feridun Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 136; Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 193-195.

ARA ALTUN

DELİLÜ'İ-FALİHİN

(دليل الفالحين)

İbn Allân

(ö. 1057/1647)

tarafından Nevevî'nin

Riyâzü's-şâlihîn adlı

hadis kitabına yazılan Arapça şerh

(bk. RİYAZÜ'S-SÂLİHİN).

DELIORMAN

Kuzeydoğu Bulgaristan'da
bir bölge.

Türkler tarafından kullanılan Deliorman adı popüler olduğundan bölgenin sınırları kesin değildir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde (1393-1878) Deliorman, Hezargrad kazasına bağlı Divaneorman nahiyesiyle Şumnu kazasına bağlı aynı addaki nahiyeden meydana gelmekteydi. Bölge Tuna'nın güneyinde ve Rusçuk-Hezargrad-Varna'nın doğusundadır. Şumnu'dan Tuna'ya uzanan ve Silistre ile Tut-

Deliller
Hanı -
Diyarbakır

rakan arasından geçen hat Deliorman bölgesinin doğu sınırını teşkil eder. Bu bölge dalgalı bir plato şeklindedir ve az yağmur almasının yanı sıra su kaynaklarının sınırlılığı ile de bilinir. Doğusunda düz ve ağaçsız Dobruca bölgesi bulunur. XIX. yüzyıla kadar bölge sık ormanlarla kaplıydı ve Deliorman adını da bu sebeple almıştı. Deliorman'ın en önemli yerleşim merkezleri Hezargrad (Razgrad), Balbunar (Kubrat) ve Kemanlar (İsperih) kasabalarıydı.

Deliorman adı, XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Kedrenos tarafından Teleorman şeklinde zikredilmişti. İdrîsî ise burayı Tenu-Orman adıyla anmıştı. Ortaçağ'da Deliorman'ın Tuna nehrinin iki yakasına da yayıldığı bilinmektedir. Bugün Romanya'da bulunan Aluta ve Vede nehirlerinin arasındaki bölge hâlâ Teleorman adını taşımaktadır. Deliorman ismi, XI ve XII. yüzyıllarda Tuna'nın her iki yakasına yerleşen Peçenek ve Kuman Türkleri ile alakalıdır. Bunlar zamanla Grek-Ortodoks kilisesine bağlanmışlar ve giderek Slavca konuşan Bulgarlar'ca asimile edilmişlerdir. XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirleriyle XVII. yüzyıl mufassal avârız ve cizye defterlerinde Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan hristiyanlara ait Türkçe birçok isme (Aydın, Babako, Gödelin, Karagöz, Karaman, Karaoğlan, Kurt, Malam vb.) rastlanmaktadır. Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski'nin araştırmaları da XX. yüzyılda Kuzeydoğu Bulgaristan'da konuşulan Türkçe'den hareketle bu bölgede bir grup kuzey Türk'ünün yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu Türkler daha sonra 1261'de Anadolu'dan gelen İzzeddin Keykâvus'a tâbi Selçuklu Türkleri'yle karışmışlardır. Bu Selçuklular'ın bir kısmı Keykâvus'un bölgeden ayrılmasından sonra da orada kalmış olup Gagauz (= Keykâvın) adıyla tanın-

mışlardır. 1300 civarında mânevî liderleri Sarı Saltuk'un ölümünün ardından burada bulunan Türkler'in bir kısmı Anadolu'ya dönmüş, bir kısmı ise tarihçi Yazıcıoğlu Ali'nin zikrettiği gibi buldukları yerlerden ayrılmamışlar ve sonradan din olarak Hıristiyanlığı seçmişlerdir.

Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri üzerinde etkin olan bir diğer grup da Osmanlılar'dır. Zaman içerisinde bu üç grup kaynaşmış ve Osmanlı öncesinde bölgeye yerleşmiş olan Türkler yavaş yavaş İslâmîyet'i kabul etmişlerdir. Hatta Osmanlılar'dan önce buraya yerleşen Türkler'in İslâm'ın bu bölgede yayılmasını kolaylaştırdığı da söylenebilir. Gadzanov'a göre Deliorman bölgesindeki Türkler Anadolu'dan gelmedir. Bu görüş XVI. yüzyıl tahrirlerinde de doğrulanmaktadır. Ancak Osmanlılar'ın gelişinden önce bölgede bulunan Türk mevcudiyeti de inkâr edilemez. Deliorman'da uzun boylu ve atletik yapıya sahip, koyu mavi gözlü insanların varlığı bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Ortaçağ'da Deliorman'ın batı kısmı Çerven (Rusçuk'un 25 km. güneyinde), doğu kısmı Şumen (Şumnu) ve kuzey kısmı Silistre piskoposluklarına bağlıydı. Bu bölge Çandarlı Ali Paşa'nın 1388-1389 kış mevsiminde gerçekleştirdiği seferlerle Osmanlı hâkimiyetine girdi. Neşrî'nin belirttiğine göre müstahkem yerlerin çoğu savaşmadan teslim olmuştu. Haçlılar'ın Varna Seferi sırasında (Kasım 1444) Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan halk ağır kayıplar verdi, Şumen'in kuzeyindeki bölge neredeyse tamamen boşaldı. Kazıklı Voyvoda Vlad Tepeş döneminde gerçekleşen Eflak saldırıları sonucu Tuna toprakları çok büyük hasara uğradı.

Osmanlılar Kuzey Bulgaristan'ı fethettilerinde idarî sınırları olduğu gibi bıraktılar. Deliorman'ın bir kısmı Şumnu

kazasına, bir kısmı da Çerven kazasına bağlıydı. 1530'larda yeni bir kaza olarak Hezargrad kuruldu ve Çerven'in yarısı bu kazaya dahil edildi. Şumnu kazasının önemli bir parçası da Hezargrad'a bağlandı. Zaman içinde her iki kaza nahiyelere bölündü. İdarî yapı 1864 vilâyet kanununa kadar bu şekilde kaldı. Bu tarihte Hezargrad köylerinin birçoğu Silistre ve Tutrakan kazalarına katıldı.

Deliorman'ın Osmanlılar'dan önceki nüfusu pek yoğun değildir. Ortaçağ'da yerleşim genellikle Karalom ve Tuna nehirleri kıyılarında yoğunlaşmıştı. Bu durum, günümüzde Sofya'da bulunan 1479 tarihli en eski Osmanlı tahrir defterince de doğrulanmaktadır. Torlak köyü hariç hıristiyan nüfusun meskûn olduğu bütün yerlerin adları Slavca'dır. Deliorman merkezinde az da olsa bir nüfusun olduğu düşünülmektedir. İlk Osmanlı tahrirleri tahliye edilmiş on dört köyden bahsetmektedir. Bunlardan bazılarında yeni gelen 1500 Yörük yerleştirilmiş ve zaman içinde köylere Osmanlıca adlar verilmiştir (Dobra Voda / Hasanlar, Glogovets / Balcı Umur, Presevo / Keçili, Sernovo / Balcı Ahmed). Ancak bu köylerin çoğu Slavca isimlerini korumuşlardır. 1516'dan önce Dobrova, Kalova ve Lipnik, 1525-1555 arasında Çerkovna-i Müslim ve Nedoklan'a müslüman Türkler iskân edilmiştir. Aynı dönemde Hirsovo, Krivnja, Sadine ve Sernovo'ya Bulgar hıristiyanları tekrar yerleşmişlerdir. Yahyâ Paşa'nın oğlu Gazi Bâli Bey'in Sernovo'ya bir tekke inşa etmesiyle burası Tekke-i Gâzî adıyla anılır olmuştur.

XVI. yüzyılın başında Deliorman'da büyük değişimler yaşanmış ve burası bir müslüman-Türk bölgesi haline gelmiştir. İslâmlaşma üzerine yapılan çalışmalar, bölgenin batı kesimi yani Hezargrad kazası üzerinde yoğunlaşmıştır. 1479 tarihli *Tahrir Defteri*'nde bölgede iki müslüman köyünün varlığından bahsedilirken 1516 sayımında yirmi beş (BA, TD, nr. 370), 1525'te otuz üç (BA, TD, nr. 126), 1555'te altmış beş (BA, TD, nr. 382) ve 1579-1589'da yetmiş üç (TK, TD, nr. 42, 559) müslüman Türk köyünün adı geçmektedir. Bütün bunlar, yeni oluşturulan veya eski yerleşme yerleri üzerinde kurulan köyler olup hâne sayıları 1516'da 308 iken 1525'te 563, 1555'te 1800 ve 1580'de 2389'a yükselmiştir. 1164 (1751) tarihli *Mufassal Avânz Defteri*'ne göre bölgede ortalama yirmi dört evden teşekkül eden 106 köy ve 1000'e yakını hıristiyan olan 11.000 nüfus bu-

lunmaktaydı. Bu köylere yerleştirilen Türkler'in çoğunun gönüllü olarak küçük Yörük cemaatleri ve aile grupları halinde geldikleri düşünülmektedir. Bunların büyük kısmı, muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in kızılbaş-Alevî temayüllü gruplar üzerindeki baskısından ve Kalendaroğlu isyanının (1527) bastırılmasından sonra gelen göçmenlerdir. Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere yoğun göçler 1525-1555 yılları arasında gerçekleşmiştir. Göç edenlerin Bektaşî / Alevî yapısı Abdallar, Işıklar, Sofular vb. köy isimlerinden de anlaşılmaktadır.

Hezargrad şehrinin kuruluş amacı, bölgede hâkim olan gayri Sünnî inançlara karşı mücadele etmektir. Büyük bir cami, medrese, imaret, kervansaray ve hamamın yanı sıra birçok dükkânın inşasıyla (1527-1536) Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa burasını Sünnî İslâmî anlayışın bölgedeki kalesi durumuna getirmiştir. Bugün Sofya'da bulunan bir Osmanlı vakıf defteri parçasında Yenice veya Hezargrad-ı Cedîd adıyla bahsedilen bu şehir, dolaylı olarak Romalılar'ca 3 km. güneyinde kurulan ve 1200'e kadar ayakta kalan şehrin halefi sayılmıştır. Buraya Hezargrad-ı Cedîd adı verilmesinin sebebi budur. Deliorman'da hâlâ birçok Alevî / kızılbaş nüfusun bulunması, bu yeni kasabanın gayri Sünnî inançlara karşı yürütülen mücadelede pek başarılı olmadığını gösterir.

Anadolu'dan gelen nüfusun yanı sıra hükümet Deliorman'da diğer iskân faaliyetlerini de yürütmekteydi. Sadrazam İbrâhim Paşa, az nüfuslu Durmuşlar köyünü (1516'da dört hâne) boşaltarak hıristiyan Arnavutları yerleştirmiş ve burasını Hezargrad'a bağlı vakıf arazisi ilân etmiştir. Bu tarihten itibaren Durmuşlar köyü Arnavut veya Bey Arnavut (bugün Poroişte) olarak adlandırılmıştır. Bu köy 1580'de 135, 1642'de 350 hâneye sahipti; XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ve Bizans karışımı mimarisıyla küçük bir kasaba haline geldi. 1540'ta Hadım İbrâhim Ağa (Paşa) boş veya az nüfuslu olan Kirvine (Krivnja) kesimindeki beş köyü kendi vakfına aldı. 1540 tarihli *Vakıf Defteri*'nde, hırsız ve harâmî yatağı olduğu bu bölgenin muhafaza ve yeniden şenlendirme karşılığı kendisine bırakıldığı belirtilir (BA, TD, nr. 788, s. 505-506). İbrâhim Ağa burayı korumak için köylere derbendci statüsünde hıristiyanlar yerleştirdi. 1555 tarihli *Tahrir Defteri*'n-

de bölgede dört müslüman hânenin yanı sıra 160 hıristiyan ailenin kaydedildiği görülmektedir. Bu köyler, Hadım İbrâhim Paşa'nın İstanbul Silivrikapı'da kendi adıyla anılan caminin vakfı olmuştur. Aynı şekilde Sadrazam Rüstem Paşa da Hirsovo köyünü alıp kendi mülk köyü olan Tırnovo yakınlarındaki Yaylak'tan veya Arnavut'tan altmış aileyi bu boş köye yerleştirdi (BA, TD, nr. 382, s. 843). Aynı zamanda yirmi dokuz müslüman ailenin de yerleştirildiği bu topraklar, İstanbul'daki Rüstem Paşa Camii'ne bağlı vakıf arazi haline getirildi. 1580-1622 yılları arasında Hirsovo yakınlarında Kara Arnavut adıyla hıristiyan Arnavutlar için ikinci bir köy kurulmuş ve yine Rüstem Paşa Camii'ne bağlı bir vakıf olmuştur. 1555'ten kısa bir süre önce yedi kişilik bir aile grubu tarafından kurulan Abdurrahmanoğulları adlı köy de Abdül köyü (bugün Bogdantsi) adıyla Rüstem Paşa Vakfı'na dahil edilmiştir. Burası 1873'e gelindiğinde 470 nüfuslu büyük bir köy halini almıştır. Sadine ve Zaved köyleri de bu şekilde kurulmuş ve başlangıçta tamamen derbendci statüsünde hıristiyanlarla doldurulmuştur.

XVII. yüzyıl süresince Hezargrad kazasına bağlı yirmi yedi hıristiyan köyünün bir kısmı giderek İslâmlaşmıştır. 1516'da bu köylerde yaşayan 3000 kişinin % 5'ini müslümanlar teşkil ederken 1580'de köylerin nüfusu 14.160'a ulaştı, bunun % 14'ü müslümandı. 1642'de toplam nüfus 12.230'a düşmüştü, fakat nüfusun % 28'ini müslümanlar oluşturuyordu. 1841'de ise yaklaşık 22.700 nüfusun % 66'sı müslümandı. Diğer taraftan büyük kısmı Deliorman bölgesinde bulunan Hezargrad kazasının 122 müslüman Türk köyünün nüfusu 1516'da 1250, 1525'te 2690 ve 1580'de 10.500 idi ve bunun tamamı müslümandı. XVII. yüzyıldan itibaren hıristiyanların gelmesiyle bu tablo yavaş yavaş değişti. 1873'te 122 köyün 76.820 olan toplam nüfusunun % 14'ü hıristiyanlardan oluşuyordu. Önceleri çok sayıda hıristiyan nüfusa sahip olan Zaved'de ise 1720'de dört hıristiyan aile kalmıştı, bunlar da 1751'e kadar köyü terkettiler. 1873'te 182 hâneli olan bu köyün nüfusunun tamamı müslüman Türk olmasına rağmen hâlâ hıristiyan mezarlığını ve mezar taşlarını kullanmaktaydılar. Bu da onların aslen hıristiyan olduğu şeklindeki yorumlara dayanak teşkil etmiştir. 1900'lerden itibaren Bulgar tarihçiliğinde hıristiyan Bulgarlar'ın Türkleşmesi meselesi oldukça

abartılmış ve 1984'te Bulgaristan Türkleri'nin tamamının aslen Bulgar olduğuna karar verilmiştir. Sert bir biçimde uygulanan asimilasyon politikası meşhur toplu göçlere sebep olmuş, Deliorman köylerinin tamamı Türkiye'ye göç etmiş, ancak bir kısmı ilişkilerin düzelmesinden sonra geri dönmüştür.

1806-1812 Türk-Rus savaşı sırasında Deliorman'ın kuzey kısmı Ruslar'ca istilâ edilmiş ve Hezargrad kazası ile birlikte vakıf arazisi olan Arnavutköy de dahil birçok köy harap olmuştur. Bundan daha çok tahribat 1828-1829 Rus-Türk savaşı sırasında yapılmış, bölgedeki Türk nüfus ya göç etmiş ya da katliama uğramıştır. Buna karşılık savaşın sonunda bölge hıristiyanlarının çoğu geri çekilen Rus ordularına katılarak Eflak ve Besarabya'ya yerleşmiştir. Ancak bunların büyük kısmı savaştan sonra ilân edilen genel af sonucu geri dönmüşlerse de ekserisi eski köylerine değil Silistre yakınlarına, Tuna nehri kıyılarına yerleştirilmiştir. Savaş sonrası yaşanan bu göç olayları sebebiyle Kuzey Bulgaristan'daki Türk nüfusu ezici bir çoğunluğa ulaşmıştır.

Edirne Antlaşması'ndan sonra Balkan dağlarının eteklerinde aşırı nüfuslu bölgelerdeki Bulgarlar'ın bir kısmı Deliorman'a bağlı boş hıristiyan ve müslüman köylerine yerleşmişlerdir. XVI ve XVII. yüzyıllarda tamamen müslüman olan Kabakulak'ta 1873'te altmış üç Bulgar hıristiyan aile (hâne) bulunmaktaydı. XVIII. yüzyıl sonuna kadar müslümanlarla meskûn olan Kızılmurad'da ise 1841'de 176, 1873'te 401 hıristiyan hâne mevcuttu. Kızılmurad hıristiyanlarının bir kısmı Bulgarlar tarafından sonradan Adaköy, Kalfadere, Kalfaköy, Seydali, Sipahiler ve Yardımköy'e dağıtılarak buraların Bulgarlaştırılmasına çalışılmıştır.

1500'den itibaren Deliorman'a Türkler'in yerleştirilmesine paralel olarak gayri Sünnî grupların tekke kurma çalışmaları da başladı. Bunlardan günümüzde de varlığını sürdürülen İmrahor yakınlarındaki Kozluca Tekkesi, Kanûnî Sultan Süleyman zamanındaki Niğbolu livâsı vakıf defterinde kayıtlıdır (Barkan, II, 342). Buradaki kayıttta, Anadolu'da "velâyeti zâhir olmuş" Genç Baba adlı dervişin oğlunun Mirâhur adlı köyde bir zâviye kurup gelen geçene hizmette bulunduğu ve buna vergi muafiyeti sağlandığı belirtilmektedir. 1978'de tekke hâlâ ayakta olup ziyarete açık bulunmaktaydı. İmrahor yakınındaki Çukurkışla

Bektaşî Tekkesi'nin ise sadece birkaç kalıntısı ile birkaç mezar taşı günümüzde kadar gelebilmiştir. Bu tekkenin kurucusu Burhan Dede, 1555 tarihli *Tahrir Defteri*'nin düzenlendiği sırada hayatta idi (BA, TD, nr. 382, s. 350). II. Mahmud Bektaşîliği yasakladığı zaman bunların hepsi yıkılmış olmalıdır. Ancak daha sonra mütevezi şartlarda yeniden inşa edilmişlerdir. Deliorman'da bulunan en meşhur tekke Kemanlar Demir Baba Tekkesi'dir. Buradaki yedi kenarlı büyük bir türbe 1991'de hâlâ ayakta idi. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarına kadar yaşadığı sanılan Demir Hasan Baba'nın Osman Baba'nın müridi Akyazılı Baba ile mânevî râbıtası vardır. 1930'da Franz Babinger tarafından derlenen rivayetlere göre Demir Hasan'ın babası, Horasan'dan gelen ve burada bir zâviye kuran Ali Dede'dir. Ali Dede'nin türbesi harabe halinde olmakla birlikte Kemanlar'da bulunan diğer oğlu Hüseyin Baba'nın türbesi 1930'da sağlamdı. Hüseyin Dede'nin oğlu Yunus Abdal da kendi adına kurduğu köyde medfun olup türbesi 1930'larda sağlam vaziyetteydi. Demir Baba hakkında yazılı ilk kaynak Evliya Çelebi'dir (*Seyahatnâme*, V, 579). Evliya Çelebi, Makedonya'nın Kayalar bölgesinde bulunan Memî Baba'nın onun müridlerinden biri olduğunu yazmaktadır. Bugün mevcut Demir Baba Tekkesi, XVIII veya XIX. yüzyılda yeniden inşa edilmiş şekliyle ayakta idi. Bulgar ilim âlemi, uzun süre bu tekkenin yerinde Aziz Dimitri Manastırı veya ilk Bulgarlar'dan Omurtag Han'ın türbesinin bulunduğunu sandılar. Fakat yapılan arkeolojik araştırmalar, bugünkü binanın altında sadece Hıristiyanlık öncesine ait bir Trakya mâbedi kalıntıları bulunduğunu ortaya koymuştur.

Deliorman'daki Bektaşî tekkelerinin Hurûfî eğilimli olduğu bilinmektedir. Fâtiḥ Sultan Mehmed'in Hurûfîliği yasaklamasının ardından bu öğretiler gizlice yayılmaya çalışılmıştır. Yedi kenarlı türbeler ve yedi çizgili mezar taşı sarıkları bunun en kuvvetli delilleridir. Yedi Hurûfîler için kutsal sayı kabul edilmektedir ve öğretilerinde önemli bir yere sahiptir. Deliorman nüfusunun gayri Sünnî eğilimler gösterdiği, 1416 Şeyh Bedreddin Simâvî isyanından beri bilinmektedir.

Deliorman'da Sünnî tarikatlar da yayılmıştır. Gadžanov Nakşibendî, Şâzelî ve Rifaî tarikatından söz etmektedir. Kowalski, Gadžanov'dan yirmi yıl sonra ka-

leme aldığı yazısında Nakşibendî ve Melâmî tarikatlarının varlığından bahsetmekte ve ikincisinin özellikle Kemanlar ve Mumcular'da (Sveštari) faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. De Jong ise 1981 ve 1983 yıllarında Nakşibendîler'in Koçina (Prof. Iširkovo), Kızılburun (Ruino), Rahman, Işıklar (Dulovo) ve Kemanlar'da, Kâdirîler'in de Karalar'da (Černik) faaliyet gösterdiklerini yazmaktadır. Bulgar yönetimi 1982'de bütün tarikatların faaliyetlerini yasaklamış, 1990'da yeni gelen yönetimin ise bu konudaki tavrı henüz netleşmemiştir.

Deliorman'ın Osmanlı dönemindeki son nüfus durumu ile ilgili en geniş bilgi, 1290 (1873) tarihli *Tuna Vilâyeti Salnâmesi*'nde bulunmaktadır. Divaneorman'ın iki nahiyesi sınırları içindeki köy sayısı doksan bir ve nüfusu 41.600'ü müslüman, 4800'ü hıristiyan olmak üzere 46.400 idi. 1878'de Deliorman'ın tamamını Bulgaristan'ın eline geçince Türkler'in çoğu Anadolu'ya göç etmiş ve bunlardan boşalan yerlere Bulgarlar yerleştirilmiştir. 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra Deliorman'ın kuzeydoğu yarısı Romanya'nın eline geçti. Rumenler özellikle 1918'den itibaren yoğun bir Rumenleştirme faaliyeti başlattılar. Bulgarlar da Deliorman'ın Bulgaristan sınırları içinde kalan kısmında Bulgarlaştırma faaliyetini sürdürdüler. 1934'te hükümetin kararıyla yer isimleri değiştirildi. 1940 Craiova Antlaşması sonucu Bulgaristan Deliorman'ın (şimdi Ludogorie) tamamını sınırlarına dahil etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yönetimi ele geçiren komünistlerin endüstriyi geliştirme politikaları sonucu Deliorman köylerindeki Bulgar nüfusu şehirlere akın etti ve köyler müslümanlara kaldı. Müslümanlar, şehir hayatına geçen Bulgarlar'a oranla daha çok çocuk yaparak demografik yapıyı kendi lehlerine çevirdiler. Güvenilir bir istatistik olmamasına rağmen Deliorman köylerindeki müslüman-Türk nüfusunun 1930'lardakinden çok daha fazla olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 126, 370, 382, s. 350, 843; nr. 788, s. 505-506; TK, TD, nr. 42, 559; 1479 tarihli Tahrir Defteri ve diğer defter parçaları: *Turski Izvori za Bâlgarskata Istorija*, II (nşr. N. Todarov — B. Nedkof), Sofia 1966; III (nşr. B. Cvetkova — A. Razbojnikov), Sofia 1972; VII (nşr. St. Dimitrov — E. Grozdanova — St. Andreev), Sofia 1986; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 579; F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, I-III, Leipzig 1879, bk. İndeks; L. Miletić, *Staroto Bâlgarsko Naselenie vâ Severoistočna Bâlgarija*, Sofia 1902; A. Iv. Javašov, *Razgrad, negovoto ar-*

heoloģičesko i istoričesko minalo, Sofia 1930; W. Stubenrauch, *Kulturgeographie des Deliorman*, Berlin 1933; V. Marinov, *Delī Orman*, Sofia 1941; a.m.f., *Proizhod i istoričeska sudba na bālgarskoto naselenie u Ludogorieto XIV-XIX vek*, Sofia 1988; J. Eckmann, *Razgrad Türk Ağzı, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırma*, İstanbul 1953; J. Nemeth, *Zur Einteilung der Türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia 1956; Yayıy Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlād-ı Fātihān*, İstanbul 1957, s. 146-149, 315-316; K. Veliki — V. Trajkov, *Bālgarskata Emigratsija vāu Vlahia pred Rusko-Truskata Vojna, 1828-1829*, Sofia 1980; I. Georgieva (ed.), *Bālgarskite Aliani, Sbornik etnografski Materiali*, Sofia 1991; C. Jireček, "Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, Sowie die Völkerschafter der Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien", *Sitzungsberichte der Königlich-böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Philos.-Geschichtliche Klasse*, Prag 1889; D. J. Gadžanov, "Vorläufiger Bericht des Lektors der Türkische Sprache an der universität Sofia: Reise im Auftrag der Balkankommission zur türkischen Dialect Studien in Nord-Ost Bulgarien", *Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse*, XLVI/5, Jahrgang 1911, s. 28-42; XLVII/3 (1912), s. 13-20; S. S. Bobčev, "Za Deliormanskite Turci i za Kāzālbašite", *Sbornik na Bālgarskata Akademija na Naukite*, XXIV/14, Sofia 1931, s. 1-16; Fr. Babinger, "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba", *MSOS*, XXXIV (1931), s. 1-10; T. Kowalski, "Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du north-est", *Mémoires de la commission orientaliste*, nr. 16, Krakau 1933, s. 1-28; a.m.f., "Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja", *RO*, XIV (1939), s. 66-80; Ö. Lutfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II (1942), s. 278-386; Margarita Vasilieva, "Demografski otnošenija v Razgradsko prez XV-XIX vek", *Vekove (Bālgarsko Istoričesko Družestvo)*, III, Sofia 1972, s. 46-51; Ara Margos — A. Simeonova, "Kāsnosrednovekovna crkva pri c. Goljam İzvor, Razgradsko", *Muzej i Pametnište na Kulturata*, III, Sofia 1972, s. 16-19; Ara Margos, "Kāsnosrednovekovna tsārkva v selo Hirsova, Razgradsko", *Izvestija na Narodnija Muzej-Varna*, XIX (XXXIV), Varna 1983, s. 133-135; a.m.f., "Kāsnosrednovekovnitate tsārkvi Sv. Dimitār i Sv. Nikola v Selo Poroište [Arnaudköy] Razgradsko", a.e., XXII (XXXVII), Varna 1986, s. 107-132; F. de Jong, "Notes on Islamic Brotherhoods in Northeast Bulgaria", *Isl.*, LXII/2 (1986), s. 303-308; Elena Grozdanova, "Naselenieto na Razgradsko, Šumensko i Tārgovištiko prez XVII vek", *IP*, XLIII/2 (1987), s. 62-82; Feridun M. Ermenec, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İškān Tipi ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989) Tebliğler*, Ankara 1990, s. 543-550; Machiel Kiel, "Hrāzgrad-Hezāzgrad-Razgrad, The Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria", *Turcica*, XXI-XXIII, Paris 1991, s. 496-562; T. Kowalski v.dğr., "Deli Orman", *EP*² (İng.), II, 202-203.

MACHIEL KIEL

DELLA VALLE, Pietro

(1586-1652)

Çeşitli Doğu ülkelerini dolaşarak gözlemlerini yazan İtalyan araştırmacı, edip ve seyyah.

Soylu bir ailenin çocuğu olarak Roma'da dünyaya geldi; din eğitimi gördü ve aynı yıllarda klasik İtalyan edebiyatı ve hukuku ile de ilgilendi. Başlıca arzusu, o zamana kadar sadece kitaplardan tanıdığı Kudüs'ü ziyaret etmek, dininin doğduğu mukaddes toprakları görüp hacı olmak ve "hacı" (il pellegrino) lakabıyla anılmaktı. Papalığın, XVII. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın yayılmasına hizmet etmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik bulmak amacıyla İran'a delegeler ve propagandacılar gönderilmesini planladığı sırada bu arzusuna kavuştu ve bir papalık kuruluşu olan Congregatio de Propaganda Fidei'nin maddi desteğiyle yaklaşık on iki yıl devam eden Doğu ülkeleri seyahatini gerçekleştirdi. Yola çıkmadan önce de gideceği yerler hakkında bilgi toplamak amacıyla Rönesans devri yazarlarının bütün eserlerini okudu.

8 Haziran 1614'te bir kalyonla Venedik'ten ayrılan Della Valle 15 Ağustos 1614'te İstanbul'a vardı. Burada kaldığı bir yılı aşkın sürede bütün önemli semtlerle eğlence ve mesire yerlerini gezdi ve başlıca binaları gördü; bu arada birçok yazma kitap topladı. Çeşitli kesimlerden kişilerle arkadaşlıklar kurdu ve özellikle yeni gelen Venedik elçisi Almorò Nani ile ahbab olarak onun I. Ahmed'in huzuruna kabulü merasiminde hazır bulundu. 23 Ağustos 1614 - 19 Eylül 1615 tarihleri arasında yazıp arkadaşı Mario Schipano'ya gönderdiği on mektupta günlük hayat, görüştüğü kimseler ve özellikle tanışıp sempati duyduğu Sadrazam Nasuh Paşa hakkında bilgiler verdi; ayrıca Türkçe'yi öğrenmeye başladığını, ramazan ayını ve Türkler'in kahve içmeye duydukları ilgiyi anlattı ki onun bu son anlattıklarının daha sonra İtalyanlar arasında kahve içme alışkanlığının başlamasında büyük etkisi olmuştur. 25 Eylül 1615'te İstanbul'dan ayrılıp Sakız ve Rodos'a uğrayarak İskenderiye'ye gitti; oradan da yine gemiyle Kahire'ye geçti, buradaki Türk idareciler ve halkın ileri gelenleriyle görüştü.

Ona göre burası Roma ve İstanbul'dan daha büyüktü ve Türk idareciler yönetimde etkiliydi. Ardından Kudüs'e gidip hacı oldu ve mukaddes toprakları dolaşarak oradan kuzeye hareket etti. Halep civarında iken gönderdiği mektuplarda, o güne kadar hiçbir İtalyan'ın görmediğini ve göremeyeceğini söylediği ilginç manzaraları anlattı ve ayrıca katıldığı kervan seyahatleri hakkında bilgiler verdi.

1616 yazında çöl yolunu takip ederek Bağdat'a gitti; buradan aralık ayında gönderdiği mektupta Mardinli bir Hıristiyan kadınla evlendiğinden bahseder. Kendisiyle dolaştıktan sonra Roma'ya götürdüğü hanım bir süre sonra ölmüştür. Ocak 1617'de İsfahan'a, daha sonra Mâzenderan ve Gilan'a geçen Della Valle, 1623 yılı başlarına kadar İran'da kaldı. Onun İran seyahati, aslında Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir cephe açmak için İranlı yöneticileri ikna etme amacına yönelik idiyse de bu konuda başarılı olamadı. Buna karşılık yoğun kültürel faaliyetlerde bulundu ve Farsça öğrenerek hakkında "bir Acem şairi" dedirtecek kadar başarılı şiirler yazdı, ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'yi yorumladı (geniş bilgi için bk. Bertotti, s. 121-127). Ocak 1623'te Bender Abbas'tan bir İngiliz gemisine binerek Hindistan'a hareket etti. Burada yaklaşık iki yıl kaldı ve sahildeki şehirleri dolaştı. Kuzey Hindistan'da Bâbü İmparatorluğu topraklarında bir ticaret merkezi olan Sûret'i gördü. Yazdıklarına göre halkının çoğu Hindü olan Sûret'te pek çok Avrupalı bulunuyordu; Kambay'a da Hollandalı tüccarlar yerleşmişti. Ahmedâbâd'dan gönderdiği mektupta Hindüların ölüm merasimlerine ve yogilere ilişkin bilgiler verdi. Goa'da çeşitli festivallere katıldı ve 16 Kasım 1624'te buradan Maskat'a hareket etti. Daha sonra ülkesine geri dönmek üzere Suriye sahillerine geldi ve deniz yoluyla Kıbrıs, Malta, Sicilya ve Napoli'ye geçip oradan da 28 Mart 1626'da Roma'ya ulaştı.

Della Valle'nin eserleri çoğunlukla mektuplarından oluşur ve bunları kendisi hayatta iken bizzat bastırmaya başlamıştır. Önce bir kısım mektuplarının yanı sıra Gürcistan üzerine kaleme aldığı gözlemleriyle İran Şahı I. Abbas hakkındaki görüşlerini yayımladı. Della Valle'nin ölümünden on yıl sonra diğer mektuplarının büyük bir kısmı ile birlikte tek-